

П. Л. Головка,

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-7531-2420>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА ЗА УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ

Державний університет «Київський авіаційний інститут»

проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна

E-mail: kievepavel@gmail.com

Мета: визначити теоретично-правові засади здійснення обмеження прав людини в умовах воєнного стану. **Методи дослідження:** аналітико-узагальнюючий, структурно-семантичний, синтаксичний, компаративістики, класифікації тощо. **Результати:** визначена актуальність проблематики теоретичних засад та практичних шляхів правового забезпечення тимчасового обмеження окремих прав людини в умовах воєнного стану. Віднесено до важливого засадничого аспекту теоретичного підґрунтя вказаної проблеми розмежування змісту понять обмеження прав і позбавлення прав та запропоновані критерії такого розмежування. Узагальнені результати досліджень проблеми обмеження прав людини в умовах надзвичайного або воєнного стану, здійснених зарубіжними та вітчизняними вченими. Обґрунтована перспективність моделі дерогації, яка розглядається як реагування держави на надзвичайну ситуацію та характеризується частковим відступом держави від зобов'язань, залишаючись при цьому у межах права. **Обговорення:** вказано, що обмеження прав розглядається юриспруденцією як правомірний прояв функції держави з балансування інтересів особи й суспільства в умовах надзвичайного чи воєнного стану, а позбавлення прав є формою юридичної відповідальності або санкції, що повністю усуває відповідне право з правового статусу особи. Констатовано, що зарубіжні дослідники передусім досліджують питання тимчасового обмеження прав людини в умовах кризової ситуації, чи надзвичайного стану, у той час, коли національна юриспруденція активно досліджує вказану проблему зосереджуючись саме на умовах воєнного стану, зберігаючи при цьому потужний взаємозв'язок вказаних підходів. Підкреслюється вимога до дерогації у частині відповідності стандартам необхідності, пропорційності, передбачуваності та законності та поширення лише на окремі права, які чітко окреслені законодавством.

Ключові слова: теоретико-правові засади; права людини; обмеження прав людини; воєнний стан; дерогація.

Постановка проблеми та її актуальність. Серед цілого ряду суспільних викликів, з якими зіткнулася Україна внаслідок повномасштабної збройної агресії, надзвичайно актуалізувалася необхідність системного аналізу і комплексного переосмислення проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини й громадянина в умовах воєнного стану. Питання тимчасового обмежен-

ня окремих прав, встановлене Конституцією України та визначене рядом міжнародних актів, набуває особливого значення у контексті забезпечення балансу між вимогами національної безпеки та збереженням фундаментальних гарантій людини.

Актуальність дослідження вказаної проблематики обумовлена передусім необхідністю за-

безпечення об'єктивного суспільного балансу між вимушеним обмеженням державою за умов воєнного стану певних прав її громадян, що необхідно для захисту основ існування самої державності та безпеки суспільства та збереження і, водночас, посилення державних зусиль, спрямованих на забезпечення визначальних прав і свобод громадян, суспільна значимість яких в умовах війни безмежно зростає. Відповідно наукового обґрунтування потребує вироблення оптимальної моделі співвідношення публічних інтересів безпеки та приватних прав громадян в умовах воєнного стану. І, нарешті, окремими чинником актуальності вказаної проблематики виступає євроінтеграційний поступ нашої країни, що потребує гармонізації національних норм із міжнародними стандартами у сфері прав людини та відповідного удосконалення національного законодавства, що має здійснюватися на базі відповідних досліджень у галузі юриспруденції.

Вирішення вищевикладених проблем потребують досліджень правової природи обмежень прав та свобод людини і громадянина за умов воєнного стану, меж їх законності та пропорційності, та здійснення за їх результатами визначення механізмів контролю за дотриманням прав людини навіть в умовах такого правового режиму. Актуальність проблеми підсилюється потребою у виробленні єдиних критеріїв правомірності державних рішень, спрямованих на забезпечення оборони та громадського порядку.

Проблема обмеження прав людини за умов воєнного стану є винятково суспільно-актуальною, науково-широкомасштабною та державно-правовою, що вимагає здійснення її дослідження в юриспруденції шляхом поєднання теоретично-правового, конституційно-правового, міжнародно-правового і нормативно-правового підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичним підґрунтям дослідження обмеження прав людини та громадянина за умов воєнного стану є розмежування змісту понять «обмеження прав» і «позбавлення прав» шляхом їх порівняльного аналізу. Поняття обмеження прав і позбавлення прав належать до категорій, які

відображають різний ступінь втручання держави у сферу суб'єктивних прав людини і громадянина. Їх розмежування має принципове значення для забезпечення законності, пропорційності та дотримання стандартів прав людини.

Аналізуючи вказану проблему, варто звернутися до результатів досліджень П. Рабіновича, який наголошує, що обмеження прав — це не скасування, а лише «тимчасове зменшення обсягу можливостей» їх реалізації, що не торкається сутності права. Учений підкреслює, що допустимість обмежень визначається принципом пропорційності та законною метою, а позбавлення прав він розглядає як припинення правового статусу суб'єкта у певній сфері (наприклад, виборчій або службовій) [1].

О. Скрипнюк пропонує розмежування обмеження та позбавлення прав через ступінь втручання держави і розглядає обмеження як механізм забезпечення балансу між інтересами суспільства й особи, тоді як позбавлення є правовим наслідком протиправної поведінки. Він підкреслює, що навіть за воєнного стану позбавлення основних прав неможливе, адже певні з них (право на життя, гідність, свободу від катувань) є невідчужуваними [2; 3].

М. Савчин розглядає обмеження прав як легітимне втручання держави у приватну автономію індивіда з метою забезпечення загального, яке переслідує легітимну мету і здійснюється обґрунтовано, виключно на правових засадах із додержанням вимог принципу пропорційності [4, с. 142].

В. Погорілко, пропонуючи енциклопедичний аналіз поняття конституційних гарантій, розглядає у вказаному контексті і терміни «обмеження прав» і «позбавлення прав» підкреслюючи, що обмеження допускається лише законом, тоді як позбавлення є винятком, який тягне припинення суб'єктивного права та зміну правового статусу [5].

Таким чином аналіз вищезазначених досліджень надає підстави для визначення обмеження прав як тимчасове або часткове звуження обсягу реалізації певного суб'єктивного права, що здійснюється на підставі закону та з метою захисту суспільно значущих інтересів — національної безпеки, громадського порядку, здо-

ров'я населення тощо. Обмеження не скасовує самого права, а лише регламентує способи чи межі його здійснення. Наприклад, запровадження комендантської години або цензури під час воєнного стану не ліквідує права на свободу пересування чи слова, але тимчасово обмежує їхню реалізацію. Відповідно до ст. 64 Конституції України, такі обмеження допускаються лише законом і лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

В той же час позбавлення прав – це повне припинення суб'єктивного права певної особи або групи осіб, яке може мати постійний чи тривалий характер. Позбавлення є більш суворою формою втручання, що часто має каральний або санкційний характер. Наприклад, позбавлення права обіймати певні посади, права керування транспортними засобами чи виборчого права внаслідок судового рішення. Воно означає, що особа більше не є носієм відповідного права протягом визначеного строку або назавжди.

Аналіз зарубіжних правових досліджень, присвячених проблемі тимчасового обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану виявив достатньо глибоку увагу до вказаних питань.

Так, Орен Гросс та Фіоннуала Ні Аолайн (Oren Gross & Fionnuala Ní Aoláin) здійснили комплекс теоретичних і прикладних досліджень надзвичайних повноважень держави у кризових ситуаціях визначаючи труднощі і виклики, що виникають при цьому особливо у рамках ліберально-демократичної системи верховенства права та їх правові наслідки, які розглядаються авторами через призму балансу повноважень між гілками влади, узгодження національних заходів реагування з міжнародно-правовими зобов'язаннями та потенціалу для нормалізації цих повноважень у конституційних рамках. Дослідниками на базі системного підходу співвідношення безпеки й свободи під час криз запропоновано дві моделі реагування держави на надзвичайну ситуацію, а саме – модель дерогації, яка характеризується частковим відступом держави від зобов'язань, залишаючись при цьому у межах права, і модель екстраправовості, яка передбачає вихід влади за межі зако-

ну, який здійснюється з метою порятунку самої правової системи і визначено надзвичайну важливість при цьому парламентського і судового контролю як такого, що може зберегти баланс між потребою захисту держави і правами людини [6].

Джорджо Агамбен (Giorgio Agamben) розглядає надзвичайний стан насамперед як «зону невизначеності між правом і політикою». Дослідник, проаналізувавши ряд надзвичайних ситуацій, у тому числі терактів 11 вересня, коли адміністрація Сполучених Штатів Америки в умовах, які на думку автора вона вважала надзвичайним станом, санкціонувала безстрокове утримання під вартою негромадян, підозрюваних у терористичній діяльності, та їх подальше засудження військовою комісією, попереджує, що сучасні держави дедалі частіше використовують надзвичайні повноваження не як виняток, а як норму. Небезпека такої тенденції полягає у поступовому зміщенні суверенітету від закону до влади, яка сама вирішує, коли закон не діє. Виходячи з проблематики нашого дослідження необхідно підкреслити, що висновки Д. Агамбена важливі як розуміння концептуальних загроз легітимності та прав людини за умов надзвичайного стану та попередження про ризики зловживань винятковими повноваженнями навіть у правових державах [7].

Давід Дайзенгаус (David Dyzenhaus) досліджуючи юридичні засади діяльності судів у кризовий час висуває ідею «конституції права» як такої, що встановлює обмеження додаткових державних повноважень, за які держава не може виходити навіть в умовах надзвичайного стану. Подібні обмеження автором визначаються як «вимушена необхідність у межах права». При цьому він піддає критиці концепцію «законного поза законом» (lawless legality) як таку, що надає владі можливість діяти в межах формально ухвалених законів, що при цьому втрачають моральну й правову легітимність, бо суперечать базовим принципам верховенства права – справедливості, рівності та гуманності та підкреслює суспільну небезпеку ситуації, коли норми права використовуються для обґрунтування порушень прав людини – через надмірні обмеження, зловживання надзвичайними пов-

новаженнями, маніпуляції законодавством тощо. Дослідником пропонується юридичний підхід до ролі суддів у кризовий час, який полягає у тому, що суди повинні залишатися активним гарантом законності. Право, на його думку, має здатність саме обмежувати насильство влади, навіть коли та діє в ім'я безпеки. В цілому наукова позиція Д. Дайзенгауса є потужним аргументом важливості судового контролю і легальності обмежень прав людини за умов надзвичайного стану [8].

Комплексне дослідження здатності права обмежувати державну владу в кризові часи, здійснене під керівництвом Віктора В. Рамрая (Victor V. Ramraj) присвячене аналізу моральних та правових меж «екстра-правової» поведінки влади під час надзвичайних ситуацій. Автори на підставі низки компаративістських досліджень приходять до висновку, що навіть найдоброзичливіша виконавча влада, озброєна надзвичайними повноваженнями, зловживатиме ними і наводять корисні приклади судового опору і конституціоналізації надзвичайних повноважень. Важливою тезою дослідження є твердження залежності меж законності від сили демократичних інститутів і рівня довіри до судової влади та запропонована концепція «контекстуальної легальності», яка полягає в тому, що кожна держава мусить знаходити власний баланс між захистом державності й дотриманням прав людини [9]. Необхідно підкреслити важливість таких досліджень для України при розробленні критеріїв пропорційності обмежень у воєнний час.

Попри непересічну актуальність та суспільну значимість проаналізованих досліджень, що обумовлює їх врахування і застосування в умовах сьогодення, необхідно зазначити, що всі вони здійснювалися на підставі емпіричного матеріалу, який був отриманий під час надзвичайних чи кризових ситуацій. В той же час повномасштабна збройна агресія, якій була піддана Україна, є набагато цинічнішою та суспільно небезпечнішою, як така що зневажає норми міжнародного гуманітарного права і стандарти людяності і вимагає від держави вжиття найрізноманітніших заходів, спрямованих на забезпечення національної безпеки та захист

країни в цілому. Аналіз та наукове обґрунтування подібних заходів у поєднанні з визначенням їх допустимості з точки зору забезпечення визначальних прав людини є надважливим завданням сучасної юриспруденції.

У зазначеному аспекті на увагу заслуговують дослідження конституційного та адміністративного аспектів забезпечення прав людини в умовах воєнного стану, здійснені Е. Наджафлі, Е. Кісілюком, О. Дубенком, С. Бурлаковим та В. Ярмачі. Авторами визначається у якості типової ознаки прав та свобод людини в умовах воєнного стану їх історичну нестабільність, мінливість та підпорядкованість соціально-економічним процесам в державі, що в цілому суперечить усталеним принципам гуманізму, який розглядає права і свободи людини як найвищу суспільну цінність. Підкреслюється необхідність удосконалення практики захисту прав громадян України, особливо у сферах, де лише контролю за законністю недостатньо та пропонується концепція такого удосконалення, яка базується на закріпленні високого ступеня незалежності правотворчих процесів та органів, що здійснюють правотворчу та правозахисну діяльність, зменшенні формальності процедур розгляду скарг громадян щодо порушення їхніх прав і свобод, які не повинні обмежуватися навіть за умов воєнного стану, наданні безкоштовної допомоги, зокрема інформаційно-роз'яснювальних послуг, постійної юридичної підтримки чи супроводу, а також задоволенні інших потреб громадян у контексті правотворчої та правозахисної діяльності [10].

Н. Мельниченко піднімає винятково важливу проблему наукового та правового забезпечення реалізації процедури дерогації при захисті прав людини, визначаючи особливості правового регулювання державних відступів у надзвичайних ситуаціях з точки зору національного та міжнародного права. Авторка підкреслює, що держава має право на відступ від своїх зобов'язань у частині забезпечення прав людини винятково в умовах війни, чи іншої надзвичайної ситуації, яка характеризується безпосередньою загрозою життю нації та територіальній цінності країни. При цьому дерогація може стосуватися лише окремих прав і не поши-

рюється на визначальні гарантовані права людини а також передбачає обов'язковість повідомлення про такі дії міжнародну спільноту, у тому числі Генерального Секретаря Ради Європи [11].

Т. Попович, Я. Бариська, О. Маслюк, І. Переш та З. Погорелова шляхом компаративістського дослідження та відповідного аналізу міжнародного досвіду фокусуються на проблемі обмеження прав людини за умов екстраординарних юридичних режимів, відносячи до таких режимів воєнний та надзвичайний стан, введення яких достатньо чітко регламентується міжнародним і національним законодавством при наявності певних відмінностей у методах реалізації та обмеженнях, встановлених окремими державами. Автори підсумовують відповідність обмежень, запроваджених в Україні під час воєнного стану вимогам необхідності, пропорційності, передбачуваності та законності та пропонують комплекс підходів для мінімізації негативного впливу обмежень прав людини та запобігання зловживанню владою з боку державних органів, а саме – наявність чіткої і зрозумілої законодавчої бази з точним визначенням переліку прав, що підлягають обмеженням, скоординованість механізму судового нагляду та контролю за такими обмеженнями, а також участь міжурядових організацій у моніторингу стану прав людини в умовах воєнного часу [12].

В. Денисов і Л. Фалалєєва пропонують аналіз міжнародно-правової бази регулювання відступу від прав людини через призму її застосування Україною в умовах збройного конфлікту та тимчасової втрати контролю над частиною своєї території. Автори вказують на можливість використання відступу від прав людини за умови їх виключного характеру та її передбачення відповідним міжнародним договором, що вимагає дотримання узгоджених умов та процедур. Заслуговує на увагу підкреслена дослідниками важливість своєчасних законодавчих змін та періодичного перегляду необхідності збереження заходів, пов'язаних з відступом від прав, які є актуальними до повного відновлення конституційного ладу та контролю над відповідною частиною території України часу [13].

Н. Максименцева акцентує увагу на вимогах та критеріях щодо запровадження дерогації, які мають бути дотримані в умовах обмеження прав і свобод державами, класифікуючи їх на зовнішні у вигляді належного інформування держав-учасниць про підстави та зміст обмеження, та внутрішні, які передбачають встановлення обмежень прав і свобод виключно законодавчим представницьким органом, визначають обсяг повноважень органів держави та їх обов'язки щодо дотримання та захисту прав і свобод в таких умовах. Обґрунтовуючи загальну відповідність нормам міжнародного права порядок запровадження обмеження прав і свобод в умовах воєнного стану в Україні за умов воєнного стану, дослідниця звертає увагу і на наявні порушення які полягають у недотриманні вимоги щодо встановлення обсягу та форм обмеження прав і свобод виключно законодавчим представницьким органом держави. Виняткової ваги набувають підняті авторкою проблеми дискусійності дотримання в Україні обсягів прав і свобод, які не можна обмежувати і які є виключними щодо застосування дерогації та порядку застосування обмежень окремих прав і свобод [14].

Міжнародні нормативно-правові стандарти дерогації визначені Європейською конвенцією з прав людини та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Зокрема, стаття 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод чітко визначає, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, держава може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. При цьому не може бути відступу від забезпечення права на життя, заборони катування а також рабства і примусової праці. Конвенцією передбачена обов'язковість інформування державою Генерального секретаря Ради Європи про використання права на відступ, і причини вжиття таких заходів а також про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою [15].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права у статті 4 прямо передбачає можливість держави-учасниці під час надзвичайного становища, при якому життя нації перебуває під загрозою вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань, але тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не порушують інших зобов'язань за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження. Також не допускаються обмеження таких прав як право на життя, заборона катування чи жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання, тримання у рабстві чи підневільному стані, работоргівлі, а також позбавлення волі на підставі, неможливості виконання якогось договірної зобов'язання. За будь-яких умов має залишатися чинною міжнародна вимога, згідно з якою ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні будь-якого кримінального злочину внаслідок якоїсь дії чи упущення, яке, згідно з діючим на момент його вчинення внутрідержавним законодавством або міжнародним правом, не кваліфікувалося як кримінальний злочин, та заборонялося призначення більш тяжкого покарання, ніж те, яке підлягало застосуванню на момент вчинення злочину. Також незмінними залишається гарантування прав людини на визнання її правосуб'єктності, свободу думки, совісті і релігії.

Встановлений обов'язок держави у разі використання права відступу негайно інформувати інші держави за посередництвом Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про положення, від яких вона відступила, і про причини, що спонукали до такого рішення а також про дату припинення такого відступу [16].

Положення вищезазначеного Пакту деталізуються і конкретизуються Сіракузькими принципами щодо положень про обмеження та відступу від Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Цей документ, ухвалений експертами ООН, визначає чіткі межі для будь-якого обмеження прав людини: воно повинно бути встановлене законом, переслідувати легітимну мету (таку як національна безпека, громадський порядок чи права інших), бути

необхідним у демократичному суспільстві, пропорційним і не застосовуватися дискримінаційно. Ці принципи також встановлюють суворі критерії для відступів від деяких прав, які не можуть бути скасовані (наприклад, право на життя, заборона тортур). Дерогації допускаються лише за реальної загрози існуванню нації, а про їх застосування держави повинні офіційно повідомляти Генерального секретаря ООН. Передбачене забезпечення судового нагляду за будь-якими обмеженнями прав та гарантування права на ефективний засіб правового захисту від необґрунтованих обмежень. «Сіракузькі принципи» є практичною методологічною основою для оцінки правомірності рішень держави у воєнний час [17].

Необхідно зазначити, що одним із аспектів допомоги і підтримки, яка надається світовою спільнотою Україні у зв'язку з заходами, здійсненими нашою державою для захисту від широкомасштабної збройної агресії є і постійна увага до забезпечення прав і свобод людини і громадянина за умов воєнного стану. У зв'язку з цим варто відзначити підготовлений фахівцями Ради Європи правовий аналіз відступу, здійсненого Україною відповідно до статті 15 Європейської конвенції з прав людини та статті 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Аналітики вказують на відступ України від міжнародних стандартів прав людини не як одномоментний акт, а як безперервний процес, який розпочався з червня 2015 року, оновився у 2022 році і триває по цей час та відзначають правомірність такого відступу і його відповідність міжнародним стандартам. При цьому вказується, що права, від яких не можна відступати, продовжують застосовуватися, відступ не впливає на їхній правовий режим, а також не витісняє та не підпорядковує інші правові режими, що однаково застосовуються під час збройного конфлікту а також не зупиняє застосування положень міжнародних договорів про права людини, запроваджуючи таким чином винятковий режим забезпечення прав людини, і відповідаючи встановленим правовим принципам (законності, необхідності, недискримінації та пропорційності). Рекомендації, сформульовані на підставі аналізу зосереджуються на

необхідності і в подальшому дотримуватися міжнародних правових стандартів дерогації, не застосовувати її до прав, які відступу не підлягають та розглянути аргументи щодо необхідності відступу в контексті справи (наприклад, необхідності обмеження права у контексті надзвичайної ситуації, що впливає на життя нації) [18].

Висновки. Таким чином актуальність проблематики теоретичних засад та практичних шляхів правового забезпечення тимчасового обмеження окремих прав людини в умовах воєнного стану обумовлена необхідністю наукового обґрунтування юридичних меж балансу між вимушеним обмеженням державою за умов воєнного стану певних прав її громадян, що здійснюється з метою захисту основ існування самої державності та безпеки суспільства та збереження і, водночас, посилення державного забезпечення в таких умовах визначальних прав і свобод громадян. При цьому нормативно-правове забезпечення таких обмежень повинно здійснюватися в умовах гармонізації національних норм із міжнародними стандартами у сфері прав людини та відповідного удосконалення національного законодавства.

Важливим засадничим аспектом теоретичного підґрунтя вказаної проблеми є розмежування змісту понять обмеження прав, яке розглядається юриспруденцією як правомірний прояв функції держави з балансування інтересів особи й суспільства в умовах надзвичайного чи воєнного стану, і позбавлення прав, яке є формою юридичної відповідальності або санкції, що повністю усуває відповідне право з правового статусу особи. У системі конституційних гарантій саме чітке розмежування цих понять забезпечує дотримання принципів верховенства права, пропорційності та недопущення свавільного втручання держави у сферу прав людини.

Аналіз здійснених досліджень вказаної проблематики дозволяє констатувати, що зарубіжні дослідники передусім досліджують питання тимчасового обмеження прав людини в умовах кризової ситуації, чи надзвичайного стану, у той час, коли національна юриспруденція активно досліджує вказану проблему зосереджуючись саме на умовах воєнного стану, що, передусім,

обумовлене як факторами як актуальності, так і наявності емпіричної бази. При цьому незважаючи на вказану відмінність об'єктів досліджень, їх потужний взаємозв'язок та взаємообумовленість дозволяють їх поєднання, що сприяє підвищенню ефективності наукових висновків.

Найбільш актуальною видається запропонована зарубіжними дослідниками модель дерогації, яка розглядається реагування держави на надзвичайну ситуацію, що характеризується частковим відступом держави від зобов'язань, залишаючись при цьому у межах права. При цьому автори посилаючись на факти зростання випадків використання державами надзвичайних повноважень, що супроводжується зміщенням суверенітету від закону до влади, одноставно підкреслюють важливість судового контролю і легальності обмежень прав людини за умов надзвичайного стану, що дозволить не допускати зловживань винятковими повноваженнями, які можуть мати місце навіть у правових державах.

Позиція вітчизняних вчених полягає у визначенні дерогації, як такої що повинна відповідати вимогам необхідності, пропорційності, передбачуваності та законності та може стосуватися лише окремих прав, які чітко окреслені законодавством. Дослідниками підкреслюється необхідність удосконалення практики захисту прав громадян України і пропонується комплекс підходів для мінімізації негативного впливу обмежень прав людини та запобігання зловживанню владою з боку державних органів, до яких відносять наявність чіткої і зрозумілої законодавчої бази з точним визначенням переліку прав, що підлягають обмеженням, скоординованість механізму судового нагляду та контролю за такими обмеженнями, а також участь міжурядових організацій у моніторингу стану прав людини в умовах воєнного часу.

Література

1. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Львів: Край, 2007. URL: <https://studfile.net/preview/5777500/> (дата звернення: 04.05.2025).
2. Скрипнюк О.В. Права і свободи людини та громадянина: міжнародні стандарти, національна практика та проблеми їх конституційної модернізації в Україні. Проблеми законності. 2014. Вип. 125. С. 56-63. URL: <http://nbuv.gov.ua/>

UJRN/Pz_2014_125_10 (дата звернення: 04.05.2025).

3. Скрипнюк О.В. Конституційно-правовий механізм реалізації та захисту прав і свобод людини в умовах війни: світовий досвід та Україна. *Правова держава*. 2022. Вип. 33. С. 11-20. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001371489> (дата звернення: 04.05.2025).

4. Савчин М.В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

5. Погорілко В.Ф. Гарантії конституційні. *Юридична енциклопедія: у 6 т.* Київ: Укр. енцикл., 1998–2004. URL: https://leksika.com.ua/11711205/legal/garantiyi_konstitutsiyni/ (дата звернення: 04.10.2025).

6. Law in Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice. By Oren Gross and Fionnuala Ní Aoláin. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2006. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=975291 (дата звернення 19.09.2025).

7. Giorgio Agamben. State of Exception / University of Chicago Press. 2005. URL: <https://philpapers.org/rec/AGASOE> (дата звернення: 19.09.2025).

8. David Dyzenhaus. The Constitution of Law: Legality in a Time of Emergency. Cambridge University Press. 2006. URL: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dl.icdst.org/pdfs/files3/580ed008e7e7c358b55ede1c58c91e2.pdf](https://dl.icdst.org/pdfs/files3/580ed008e7e7c358b55ede1c58c91e2.pdf) (дата звернення: 21.09.2025).

9. Victor V. Ramraj (ed.). Emergencies and the Limits of Legality. Cambridge University Press. 2008. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9780511474293_A23678557/preview-9780511474293_A23678557.pdf (дата звернення: 21.09.2025).

10. Najafli E., Kisiliuk E., Dubenko O., Burlakov S., Yarmaki V. Ensuring Human Rights in Ukraine during Introduction of Martial Law: Constitutional and Administrative Aspect. *Syariah Jurnal Hukum dan Pemikiran*. 2024. № 24(1). URL: <https://jurnal.uin-antasari.ac.id/index.php/syariah/article/view/12527> (дата звернення: 22.09.2025).

11. Мельниченко Н. Процедури дерогації при захисті прав людини. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2022. Вип. 120(1). С. 18-28. URL: https://journals.knute.edu.ua/foreign-trade/article/view/11?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 22.09.2025).

12. Popovych T., Baryska Ya., Maslyuk O., Peresh I., & Pohoryelova Z. Restrictions on human rights and extraordinary legal regimes. *Social and Legal Studios*. 2024. № 7(1). С. 106-115. URL: https://sls-journal.com.ua/uk/journals/tom-7-1-2024/obmezhennya-prav-lyudini-ta-ekstra-ordinarni-yuridichni-rezhimi?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 23.09.2025).

13. Volodymyr Denysov and Lyudmyla Falalieieva. Derogation in the Field of Human Rights: International Legal Instruments and Practice of Ukraine. *International and Comparative Law Review*. 2020. Volume 20: Issue 2 (December 2020). URL: https://reference-global.com/article/10.2478/iclr-2020-0016?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 25.09.2025).

14. Максименцева Н.О. Міжнародні стандарти та критерії обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану: виклики для України. *Ампаро*. 2024. № 2. С. 5-11. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-2-2024/visnik-2-2024.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 27.09.2025).

15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 лист. 1950 р. № 995_004. Ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17 лип. 1997 р. Редакція від 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 04.03.2025).

16. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 21.01.2025).

17. The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. A Global Law and Policy Database the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). URL: https://www.refworld.org/legal/resolution/unchr/1984/en/57200?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.10.2025).

18. Legal analysis of the derogation made by Ukraine under Article 15 of the European Convention of Human Rights and Article 4 of the International Covenant on Civil and Political Rights. Council of Europe. November 2022. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://rm.coe.int/legal-analysis-of-the-derogation->

made-by-ukraine-under-article-15-of-t/1680aa8e2c?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 27.09.2025).

References

1. Rabinovych P.M. Osnovy zahalnoyi teorii prava ta derzhavy. Lviv: Kray, 2007. URL: <https://studfile.net/preview/5777500/> (data zvernennya: 04.05.2025).

2. Skrypniuk O.V. Prava i svobody liudyny ta hromadianyna: mizhnarodni standarty, natsionalna praktyka ta problemy yikh konstytutsiinoi modernizatsii v Ukraini. Problemy zakonnosti. 2014. Vyp. 125. S. 56-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2014_125_10 (data zvernennia: 04.05.2025).

3. Skrypnyuk O.V. Konstytutsiyno-pravovyy mekhanizm realizatsiyi ta zakhystu prav i svobod lyudyny v umovakh viyny: svitovyy dosvid ta Ukrayina. Pravova derzhava. 2022. Vyp. 33. S. 11-20. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001371489> (data zvernennya: 04.05.2025).

4. Savchyn M.V. Porivnialne konstytutsiine pravo: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Yurinkom Inter, 2019. 328 s..

5. Pohorilko V.F. Harantiyi konstytutsiyni. Yurydychna entsyklopediya: u 6 t. Kyiv: Ukr. entsykl., 1998–2004. URL: https://leksika.com.ua/11711205/legal/garantiyi_konstitutsiyni/ (data zvernennya: 04.10.2025).

6. Law in Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice. By Oren Gross and Fionnuala Ní Aoláin. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2006. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=975291 (data zvernennya: 19.09.2025).

7. Giorgio Agamben. State of Exception / University of Chicago Press. 2005. URL: <https://philpapers.org/rec/AGASOE> (data zvernennya: 19.09.2025).

8. David Dyzenhaus. The Constitution of Law: Legality in a Time of Emergency. Cambridge University Press. 2006. URL: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dl.icdst.org/pdfs/files3/580ed008e7e7c358b55edea1c58c91e2.pdf](https://dl.icdst.org/pdfs/files3/580ed008e7e7c358b55edea1c58c91e2.pdf) (data zvernennya: 21.09.2025).

9. Victor V. Ramraj (ed.). Emergencies and the Limits of Legality. Cambridge University Press. 2008. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9780511474293_A23678557/preview-

9780511474293_A23678557.pdf (data zvernennya: 21.09.2025).

10. Najafli E., Kisiliuk E., Dubenko O., Burlakov S., Yarmaki V. Ensuring Human Rights in Ukraine during Introduction of Martial Law: Constitutional and Administrative Aspect. *Syariah Jurnal Hukum dan Pemikiran*. 2024. № 24(1). URL: <https://jurnal.uin-antasari.ac.id/index.php/syariah/article/view/12527> (data zvernennya: 22.09.2025).

11. Melnychenko N. Protsedury derohatsiyi pry zakhysti prav lyudyny. Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo. 2022. Vyp. 120(1). S. 18-28. URL: https://journals.knute.edu.ua/foreign-trade/article/view/11?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 22.09.2025).

12. Popovych T., Baryska Ya., Maslyuk O., Peresh I., & Pohoryelova Z. Restrictions on human rights and extraordinary legal regimes. *Social and Legal Studios*. 2024. № 7(1). C. 106-115. URL: https://sls-journal.com.ua/uk/journals/tom-7-1-2024/obmezheniya-prav-lyudini-ta-ekstra-ordinarni-yuridichni-rezhimi?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 23.09.2025).

13. Volodymyr Denysov and Lyudmyla Falalieieva. Derogation in the Field of Human Rights: International Legal Instruments and Practice of Ukraine. *International and Comparative Law Review*. 2020. Volume 20: Issue 2 (December 2020). URL: https://reference-global.com/article/10.2478/iclr-2020-0016?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 25.09.2025).

14. Maksimentseva N.O. Mizhnarodni standarty ta kryteriyi obmezheniya prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v umovakh voyennoho stanu: vyklyky dlya Ukrayiny. *Amparo*. 2024. № 2. S. 5-11. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-2-2024/visnik-2-2024.pdf?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 27.09.2025).

15. Konventsia pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Yevropeyska konventsia z prav lyudyny) vid 04 lyst. 1950 r. № 995_004. Ratyfikovano Zakonom № 475/97-VR vid 17 lyp. 1997 r. Redaktsiya vid 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennya: 04.03.2025).

16. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyanski i politychni prava. Ratyfikovano Ukazom Prezydiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayinskoyi RSR № 2148-VIII (2148-08) vid 19 zhovt. 1973 r. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (data zvernennya 21.01.2025).

17. The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. A Global Law and Policy Database the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). URL: https://www.refworld.org/legal/resolution/unchr/1984/en/57200?utm_source=chatgpt.com (data zvernennya: 01.10.2025).

18. Legal analysis of the derogation made by Ukraine under Article 15 of the European Convention of Human Rights and Article 4 of the International Covenant on Civil and Political Rights. Council of Europe. November 2022. URL: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://rm.coe.int/legal-analysis-of-the-derogation-made-by-ukraine-under-article-15-of-t/1680aa8e2c?utm_source=chatgpt.com](https://rm.coe.int/legal-analysis-of-the-derogation-made-by-ukraine-under-article-15-of-t/1680aa8e2c?utm_source=chatgpt.com) (data zvernennya: 27.09.2025).

Pavlo Holovko

THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF RESTRICTION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS UNDER MARTIAL STATE CONDITIONS

State University «Kyiv Aviation Institute»
Lyubomyr Huzar Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: kievepavel@gmail.com

Purpose: to determine the theoretical and legal principles of the implementation of restrictions on human rights in martial law. **Research methods:** analytical and generalizing, structural and semantic, syntactic, comparative, classification, etc. **Results:** the relevance of the issues of theoretical principles and practical ways of legal support for temporary restrictions on individual human rights in martial law is determined. The distinction between the content of the concepts of restriction of rights and deprivation of rights is attributed to an important fundamental aspect of the theoretical basis of the specified problem and the criteria for such a distinction are proposed. The results of studies of the problem of restriction of human rights in martial law or emergency carried out by foreign and domestic scientists are summarized. The prospects of the derogation model, which is considered as a state response to an emergency situation and is characterized by a partial departure of the state from obligations, while remaining within the law, are substantiated. **Discussion:** it is indicated that the restriction of rights is considered by jurisprudence as a legitimate manifestation of the state's function of balancing the interests of the individual and society in conditions of emergency or martial law, and the deprivation of rights is a form of legal responsibility or sanction that completely removes the relevant right from the legal status of the individual. It is noted that foreign researchers primarily study the issue of temporary restriction of human rights in conditions of crisis or emergency, while national jurisprudence actively studies the specified problem, focusing specifically on the conditions of martial law, while maintaining a strong relationship between the specified approaches. The requirement for derogation in terms of compliance with the standards of necessity, proportionality, predictability and legality and extension only to individual rights that are clearly defined by legislation is emphasized.

Key words: theoretical and legal principles; human rights; restriction of human rights; martial law; derogation.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2025